

En folkskolans pionjär

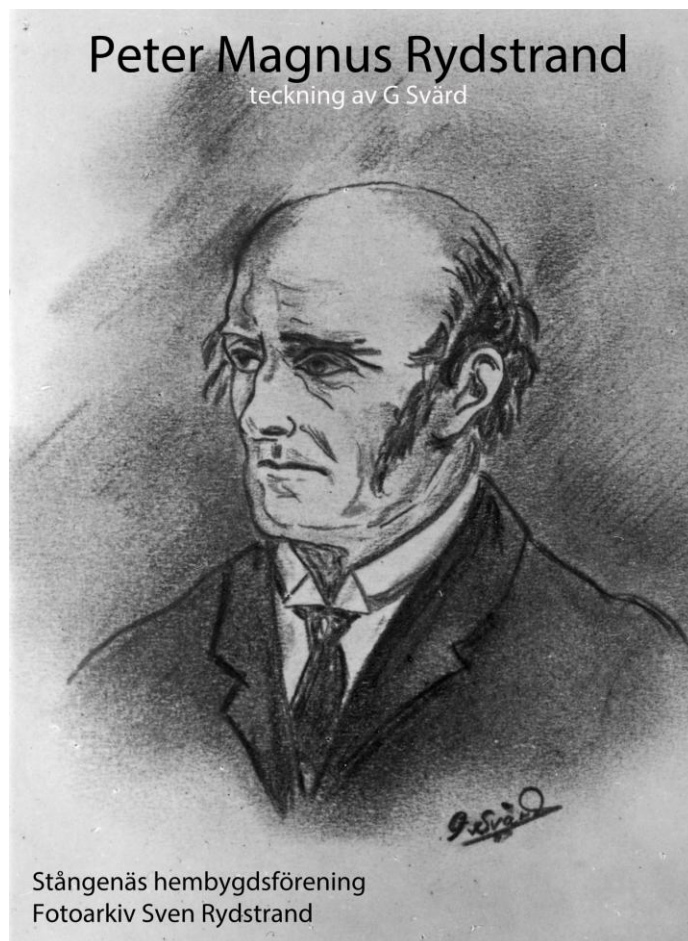
Ur boken Kvinnor Präster Torpare Bönder
Utgiven 1962 av Sven Rydstrand

När man år 1942 firade den svenska folkskolans 100-årsjubileum, var detta så till vida oriktigt som det endast var folkskolestadgans tillkomst man firade. Någon egentlig folkskola kunde man inte tala om förrän flera år efter 1842. Det gick inte så fort att upprätta folkskolor, I många församlingar fick man inte till stånd någon skola förrän in på 1850-talet. Till stor del berodde detta på att det inte fanns examinerade lärare. Någon egentlig utexaminering av lärare började inte förrän 1844, då de första seminarierna arbetat i ungefär två år.

Ett bland de första folkskoleseminarierna i landet och även på den tiden det bäst ansedda var Växjö seminarium, där de första sex eleverna utexaminerades den 18 dec. 1844. Bland dessa första nya lärare var också Peter Magnus Rydstrand, bondpojken från Södra Solberga församling i Jönköpings län, som sedan skulle bli den förste folkskolläraren på tre platser i Bohuslän, nämligen i Berfendal, Askum och Bro.

P. M. Rydstrand härstammade från en gammal småländsk bondesläkt. Hans fader var bonden i Simonsryd, kyrkovärden och nämndemannen Adam Johansson. Denne var bördig från Lannaskede socken ett par mil söder om Jönköping, och han hade år 1814 inköpt en liten gårdsdel i byn Simonsryd. Här föddes sonen Peter Magnus den 9 dec. 1826, yngst bland sex syskon.

Solberga församling hörde till Korsberga pastorat och var på den tiden en avkrok av världen, liksom den i viss mån är det ännu i dag. Men där verkade just då en vida känd och ganska märklig prästman, nämligen prosten och magistern Johannes Pontén, vilken gjorde allt för att höja det andliga livet i socknen. I Korsberga fick han till stånd en folkskola redan tidigt, och i Solberga upptäckte han nu i kyrkovärdens son en begåvning, lämplig att utbildas till lärare för hembygdens barn. Genom prostens Ponténs förmedling sattes således den unge Peter Magnus redan vid 12 års ålder in som elev vid Sjögrenska skolan i Växjö, på den tiden stadens enda folkskola, grundad av domprosten Håkan Sjögren.

Vid denna skola fick den blivande läraren en grundlig utbildning, vilken satte honom i stånd att klara inträdesproven vid folkskoleseminariet, där han sökte och vann inträde i april 1843. Hit hade då ett trettiotal gamla lärare kommit för att söka inträde. Endast fjorton av dessa klarade de ganska svåra inträdesproven. Sex av dem erhöll tillsammans med Rydstrand sin folkskollärareexamen 1844. De första lärarna vid seminariet var föreståndaren L. O. Wallberg, musikläraren J. Fogelberg och gymnastikläraren S. Eckerbom.

Seminarietidens värde för eleverna höjdes därigenom att de hade tillfälle att åhöra föreläsningarna på det berömda gymnasiet, där inte minst biskopen och skalden Esaias Tegnér talade och undervisade. Gripande var även gudstjänsterna i den mäktiga domkyrkan, då den store skalden talade.

När Rydstrand fått sin skollärare- och organistexamen, tog han sina böcker och tillhörigheter på ryggen och begav sig åstad till fots den fem mil långa vägen till fädernehemmet i Solberga.

Här fick han sedan plats som lärare och verkade i två år. Då han slutade här 1846 fick han av prostén Pontén ett mycket gott betyg, i vilket det hette att han *"med nit och skicklighet skött undervisningen samt tillvunnit sig hela församlingens förtroende, begick H. Nattvarden senast den 7 juni och är ännu till äktenskap ledig"*.

Efter tre års folkskollärarejänst i Vireda församling nära Gränna antogs Rydstrand år 1850 till folkskollärare i Berfendals församling i Bohuslän. Till den ledigförklarade lärarejänsten här var han den ende sökanden, och han antogs enhälligt på sockenstämman i kyrkan den 10 febr. 1850.

Den 1 maj samma år började han sin tjänst. Det var en lång resa att företaga på den tiden från Småland till Bohuslän. Allt måste gå per hästskjuts från den ena gästgivaregården till den andra. Färden var inte utan risk. Rövare lurade i skogarna nästan överallt, och det fanns

bedrägliga "falluckor" i gästgivaregårdarnas förstugor och kök. Medresande, skjutskarlar och andra mötande var bedrägliga, tjuvaktiga och ofta berusade, så det gällde för den resande att vara vaken och påpasslig.

I Berfendal mottogs Rydstrand av den gamle pastorn på Vattneröd, T. R. Sallander. Första logiet blev på Orrebergs gästgivaregård. Något skolhus fanns inte, utan skolan hölls i en gård på Hästhagen. Det var inte så många barn att undervisa, men de flesta hade det fattigt och dåligt, och i regel var befolkningen emot folkskolan. Det blev därför oenighet mellan läraren och barnens föräldrar, vilket resulterade i att Rydstrand redan efter ett års tjänst flyttade till den närbelägna Askums församling i samma pastorat.

I Askum hade folket redan år 1843 beslutat att ordna sin skolfråga. Då hade nämligen den 6 febr. hållits sockenstämman, på vilken man beslöt att upprätta en ambulatorisk folkskola. Den kom emellertid inte till stånd till följd av brist på lärare, förrän man år 1851 valde P. M. Rydstrand. Han blev således den förste folkskolläraren även här.

Inte heller i Askum hade man ännu något folkskolehus. Skolan skulle därför hållas i gårdarna. Det blev Amborseröds gästgivaregård jämte en del andra gårdar, som fick tjänstgöra som skolhus. Även på Näset, sedermera kallat Hovenäset, höll P. M. Rydstrand skola en tid.

Det enda dokument som finnes bevarat från denna folkskolans första tid i Askum är det gamla skolreglementet, eljest blev alla handlingar förstörda genom en brand i Tossene prästgård på julafton 1897. Då detta gamla reglemente emellertid är ganska intressant och bra belyser den tidens förhållanden, förtjänar det bevaras åt eftervärlden. Det ser ut på följande sätt:

Reglemente för Askums folkskola.

§ 1. Enligt sockenstämmebeslut den 6 febr. 1843 blive skolan ambulatorisk och indelas i sex distrikt, i vilka läraren turvis meddelar undervisningen i den ordning, att, i anseende till oblidare årstider den ena roten icke bliver mera betungad än den andra.

§ 2. Barnens skolgång får ej uppskjutas längre än till det nionde årets slut, men öppet lämnas varje barn, vars föräldrar eller målsmän det åstunda att före denna ålder sig av skolundervisningen begagna. Dock anses det vara billigt att i anseende till inskränkta lokal de äldre njuta företräde. Med dem som fyllt 9 år och ej anmäles, förfares enl. Kongl. Stadgan.

§ 3. Över varje barn, som i skolan inträtt, före läraren matrikel, som utvisar tiden för dess intagning och avgång.

§ 4. Undervisningen sker 10 månader av året, ifrån och med den 16 jan. t.o.m. den 15 aug. samt från o. m. den 16 sept. t.o.m. den 16 dec.

§ 5. Lästimmarna bliva fr.o.m. den 16 jan. t.o.m. den 31 mars från kl. 9 fm. till kl. 2 em. med en halv timmas frihet till middagsmåltid, ifrån och med den 1 april t.o.m. den 15 aug. ifrån kl. 9 fm. till kl. 12 och ifrån kl. 2 till 5 em., ifrån och med den 16 sept. t.o.m. den 16 dec. lika som i jan., febr. och mars.

§ 6. Läsningen börjas dagligen med avsjungandet av en och annan psalmsvers, bön och bibelläsning samt slutas med bön och sång. Undervisningen sker dagligen efter schema, som läraren föreslår och skolstyrelsen fastställer.

§ 7. Undervisningen sker efter vaxelundervisningsmetoden, då barnens antal det fordrar.

§ 8. De kunskapsämnen, vilka enligt 6 §, mom. 1. fordras av den, som till lärare vid folkskola skall kunna antagas, utgöra ock föremål för undervisning vid skolan. De fattiga läsa minimum. Styrelsen bestämmer skillnaden mellan gossar och flickor.

§ 9. Alldenstund undervisningen icke kan äga rum samtidigt i varje rote, bör läraren ifrån den 1 april till den 15 aug. varje söndag i kyrkan sammankalla barnen ifrån de rotar, där skola icke hålles, samt förhöra givna hemläxor och giva nya, såsom ock, då tiden det medgiver, med dem repetera det lästa. Dessa förhör hållas föra sen och efter tidig mässa. Vid dessa förhör infinna de sig, som fått tillstånd att läsa hemma. Under den årstid, dessa förhör hållas, njute läraren frihet alla lördagar. Då förhör icke hålles i kyrkan och skolan fortgår, läses lördags förmiddag.

§ 10. Alla de barn, som fyllt 12 år, skola gå i kyrkan för att sedan kunna redogöra för predikan inför läraren.

§ 11. Läraren have över seder, flit, ordning och snygghet en vaksam uppsikt, samt anmäle för styrelsen grövre förseelser.

§ 12. Barn, som brista i flit, sedlighet och ordentlighet, söke läraren rätta och straffa med lindrigare skolaga.

§ 13. Utom den i § 3 omnämnda matrikeln, uppsatte läraren en förteckning över barnen, i vilken anmärkes när och värföre de uteblivit från skolan samt med vanliga signaturer A. B. C. D. o. s.v. deras seder, flit och kunskaper i varje läroämne, vilken förteckning bör till styrelsen överlämnas att företes vid det offentliga förhör, som en gång om året bör i kyrkan med de mera försigkomna anställas av pastor, och vid vilket förhör även de hemmaläsande böra infinna sig.

§ 14. Barn böra ej ur skolan avgå utan föregående prövning och bifall av skolstyrelsen.

§ 15. För underhållandet av i skolan förvärvade kunskaper, iakttages vad Kongl. Stadgan i 10 §, mom. 2. föreskriver.

§ 16. Över skolans tillhörigheter, som enligt förteckning och mot kvitto av läraren emottages, have han tillsyn.

§ 17. Skolläraren anmanas att hava en noggrann ordning däröver att ingen må i skolrummet under lästimmarna obehörigen vistas, antingen av husets folk eller andra, på det att undervisningen må varken avbrytas eller störas, vid påföljd att varda underkastad vederbörande biskops förhör.

Askum den 13 april 1851.

Anders Nyberg

Reglementet å konsistorie vägnar gillas:

A. Bruhn.

Biskop.

Av detta reglemente kan som synes en hel del utläsas om den första folkskolan i Askum. Och då förhållandena var tämligen likartade i hela Bohuslän vid denna tid kan det kanske vara intressant att granska det närmare.

För det första framgår därav tydligt, att intet skolhus fanns, och att skolan höll till i gårdarna och var ambulerande. Barnens början i skolan fick ej uppskjutas längre än till det nionde årets slut, men detta efterlevdes inte så strängt. De som inte kom, kunde man ju inte göra något åt. Ofta hände det, att de kom till skolan, sedan de blivit 15–20 år gamla. De var då inte så goda att få bukt med för läraren, mången gång var de trilska och oftast hade de svårt för att fatta. Den i stadgan omnämnda "lindriga" skolagan måste läraren därför mer än en gång tillämpa för att få "barnen" lydiga. Dessutom hade han straffet med "skamvrån" och "eftersittning" att tillgripa. Men det gick ej heller an att tillämpa detta alltför strängt, ty då uppstod lätt fiendskap med befolkningen, och det var ju intet att eftersträva, då läraren var oerhört beroende av folket.

Markerat är det religiösa och kyrkliga inslaget i skolan. Läsningen skulle varje dag börja med bön, psalmsång och bibelläsning. Som hjälp vid psalmsången hade läraren ett s.k. psalmodikon. Förhör skulle hållas i kyrkan och av prästen. Mest var det katekes och biblisk historia som lästes. De andra ämnena intog en underordnad plats. Barn, som fyllt 12 år, skulle gå till kyrkan och sedan få redogöra för predikan inför läraren. Detta måste förutsätta att även läraren skulle vara religiös och gå till kyrkan samt intressera sig för predikan.

Bestämmelsen om att läraren skulle ha uppsikt över seder, flit och snygghet m.m. innebar i själva verket att läraren skulle vara ett slags polis i socknen, i all synnerhet som han skulle till prästen anmäla grövre förseelser. Gjorde han icke detta, stod han icke i gunst hos styrelsen och prästen, vilka då befarade att han ej skötte sin tjänst som han borde. Läraren kom därför att stå liksom mellan två eldar, och helt naturligt var det mången gång svårt för honom att veta, hur han skulle vända sig.

Till slut föreskriver reglementet att läraren inte i skolsalen fick insläppa obehöriga, under den tid undervisningen pågick. Det var mycket vanligt annars, då skolan hölls i bondgårdarna, att husets folk kom in då och då i salen för att höra på hur deras eller grannens barn redde sig. Säkerligen förekom detta också efter det att denna bestämmelse utfärdats, ty läraren kunde inte gärna köra ut mor i huset, då hon kom in med spinnrocken för att samtidigt som hon arbetade med sin ull kunna höra på undervisningen. Han var ju väl medveten om att det var på hennes nåd som skolan fick inneha den präktiga salen, och både han och barnen fick en del extra förmåner av henne. Dock måste ju läraren härefter säga nej, då man begärde att den kringvandrande skräddaren eller hans kamrat skomakaren skulle få arbeta i samma rum som skolan pågick, vilket tidigare varit vanligt i en del socknar.

Skolstyrelsens ordförande i Askum, som sammanställt och undertecknat reglementet, var dåvarande kyrkoherden i Tossene, Anders Nyberg. Askum var på den tiden annexförsamling till Tossene och hade inte egen präst.

År 1853 sökte P. M. Rydstrand befattningen som folkskollärare i Bro, vilken han också erhöll och tillträdde den 1 maj 1854.

I Bro var den mäktige och bistre prosten Carl Adolf Thudén skolstyrelsens ordförande. Här hade det funnits skola i flera år eller ända sedan 1832. Man hade dock ända till dess Rydstrand kom. varit i avsaknad av examinerad lärare, och skolan hade skötts mycket

bristfälligt av olärda och mindre kompetenta personer. År 1853 hade prosten Thudén ställt om att ett skolhus blev byggt vid kyrkan. Detta skolhus, som 1924 blev ombyggt, var efter vår tids förhållanden ganska omodernt. Det innehöll en stor lärosal med en golvyta av 115 m² och hade tre stora fönster på ena väggen. Dessutom fanns bostad för läraren med två rum och kök jämte tambur, som dock var gemensam för eleverna och läraren. Ovanpå fanns tvenne rum, vilka utgjorde bostad för småskollärare eller lärarinna.

I socknen var det 200 barn att undervisa, och till ända fram på 1870-talet fanns det bara ett skolhus, varför även här skolan tidvis måste hållas i gårdarna. Lönen för läraretjänsten var 500 kr. per år. År 1855 byggde Bro församling kyrkorgel, och Rydstrand antogs även till dess förste organist. För denna tjänst ville dock församlingen icke bevilja honom någon lön, men han erbjöds en offerdag om året i kyrkan.

Även i Bro hade folkskolan under sina brytningsår att kämpa mot avogheten från befolkningens sida. Bönderna tyckte inte om att deras barn skulle få större kunskaper än de själva hade, och därför släppte de inte sina barn till skolan. De fick gå hemma, tills de själva förstod att de kunde ha nytta av kunskaper och fick föräldrarna att ge med sig. Men då kanske de var 20 år och däröver. Rydstrands första klass i Bro bestod av flera sådana gamla barn. Oftast var de villiga att lära men hade svårare att fatta och förstå, då de inte tidigare fått skolundervisning.

Mången gång hände det att unga män kom till prosten Thudén för att begära lysning till äktenskap, men då de inte konfirmerats eller lärt sig katekesen, kunde prosten ej utskriva lysesedel för dem. Han sände dem istället till skolan, och sedan Rydstrand fått hand om dem något år, så att de nödortfigt lärt sig katekesen utantill, fick de lysesedel och alltså rätt att gifta sig.

Även i Bro förekom det, då skolan höll till i bondgårdarna, att skomakaren och skraddaren arbetade i samma rum som skolan, och att folk av alla slag kom in för att höra på. Att det ibland var nästan omöjligt för läraren att få barnens uppmärksamhet fäst på vad de hade för händer, kan man nog förstå. När skraddaren och skomakaren resonerade, ville de äldre skoleleverna gärna slå sig i slang med dessa, och ibland blev det bara en enda röra i skolsalen. Någon gång kunde det hända att bonden på stället ville ha hjälp med tröskning eller annat arbete på gården, och då måste läraren och de äldre eleverna gå och hjälpa honom och skolan fick inställas för den dagen.

Var den äldre befolkningens motstånd mot skolan stor, så övergick man åtminstone bland dem inte till handgripligheter. Men hos ungdomarna gick det ofta ganska hett till. Lördags- och söndagskvällar samlades socknens ungdom vanligen vid skolan för att prata och ha roligt, och här utbröt ofta vilda slagsmål mellan skoleleverna å ena sidan och annan ungdom å den andra. Att läraren inte kunde klara sig mot den överlägsna styrkan förstår man. Han och hans elever måste merendels ta till flykten.

Längre fram mildrades såväl den äldre som yngre befolkningens avoghet mot skolan. När man såg, att man hade nytta av läsning, skrivning och teckning m.m. började man istället beundra folkskolan och avundas de som fick gå där. De som slutat skolan kom ofta tillbaka till Rydstrand och ville veta mera om saker och ting, som de kommit att fundera över. En del ville lära sig att räkna bättre. Andra, som tänkte ge sig ut på sjön, ville lära sig geografi och språk. Några ämnade söka inträde vid högre skolor och ville därför ha fördjupad kunskap i alla ämnen.

Nu fick Rydstrand nytta av de kunskaper, han vid sidan av seminarieundervisningen inhämtat i Växjö. Där hade han nämligen på kvällar och nätter erhållit privatlektioner i tyska, engelska och latin av såväl lärare som elever vid Växjö gymnasium. I andra ämnen hade han bedrivit självstudier i ganska stor utsträckning. Han hade därför möjlighet att ge ungdomen den högre undervisning som de önskade. Han lät de studieintresserade komma till skolan på kvällarna och då läste han med dem och gav dem hemläxor. Det blev alltså ett slags studiecirkel, och det var nog den första högre skolundervisning som förekommit i Bro. Det var kärlek till ungdomen och månhet om att släcka dess bildningstörst, som drev Rydstrand till detta arbete. Någon som helst ersättning varken fick eller ville han ha.

Genom de kunskaper, som folkskolan gav folket, blev den en kulturspridare av största värde. Skolan blev nu centrum i bygden, liksom prästgården och sockenkyrkan hade varit det förut. Skolläraren kunde allting, ansåg man, och till honom kom man i alla angelägenheter och med alla uppdrag. Var någon sjuk, så skulle skolläraren komma och "koppa" eller "åderlåta". Hade någon skadat sig, så skulle skolläraren komma och "stämna blod". För detta ändamål hade Rydstrand genomgått föreskriven kurs i Uddevalla. Dessutom skulle han uppsätta alla skrivelser som allmänheten behövde få ordnat. Han blev bygdens advokat. När någon var död, skulle han hålla "utfärdstalet" vid begravningen och sedan förrätta bouppteckningen och göra auktionen efter den dode. Allt detta fick han göra på lediga stunder, så att det ej inkräktade på skolarbetet, och med den lilla ersättning han fick för arbetet, oftast in natura, kunde han dryga ut den skrala lönen, på vilken han med sin familj knappast kunde föda sig nödortfikt.

Skolan blev en kulturspridare även på så sätt, att Rydstrand lånade ut böcker och tidningar. Biblar och psalmböcker var inte vanliga i varje hem på den tiden. Jesper Swedbergs gamla psalmbok fanns i regel, men 1819 års psalmbok hade mången ännu ej skaffat sig. Nu tog Rydstrand hem såväl biblar som psalmböcker, som han sålde och lånade ut. Tidningar fanns inte i bygden tidigare. Prosten Thudén hade Göteborgs Stifts-Tidning, men någon annan ville han ej veta av. Nu prenumererade Rydstrand såsom den förste i bygden på såväl Aftonbladet som Handelstidningen och Bohus Läns Tidning, och dessa fick sedan gå runt i gårdarna, tills de blevo alldeles utslitna. I den mån folk alltså kunde läsa, spred dessa tidningar i viss mån kunskaper om livet och världen utanför den trånga horisont, i vilken människorna i det undangömda Bro levde på den tiden.

P. M. Rydstrand tjänstgjorde som folkskollärare i Bro till 1882. Han dog i Bro socken 1908 och ligger begravnen på Bro gamla kyrkogård.

Det är sant, att vi inte i stort sett har så mycket att lära av de gamla och den gångna tiden. Vi lever ju under helt andra och bättre förhållanden än de, och i vår tid har förhållandena utvecklats sig så oerhört hastigt, att man oftast med förakt och vanvördnad ser på det gamla och på våra förfäders liv och gärningar. Må dock så inte ske! Har vi ingenting annat att lära av de gamla, så bör vi dock kunna lära oss förnöjsamhet, ty var de förnöjda och glada under sina små och inskränkta villkor, så bör vi ha så mycket större anledning därtill.

Och må vi med tacksamhet tänka på de första folkskollärarna. De røjde väg för ljus och bildning i en mörk och vidskeplig tid, bland ett rått och ohyfsat släkte. Utan deras osjälviska och uppoffrande arbete hade vår tids storartade utveckling på alla områden inte kunnat ske. Må vi därför vörda deras minne!